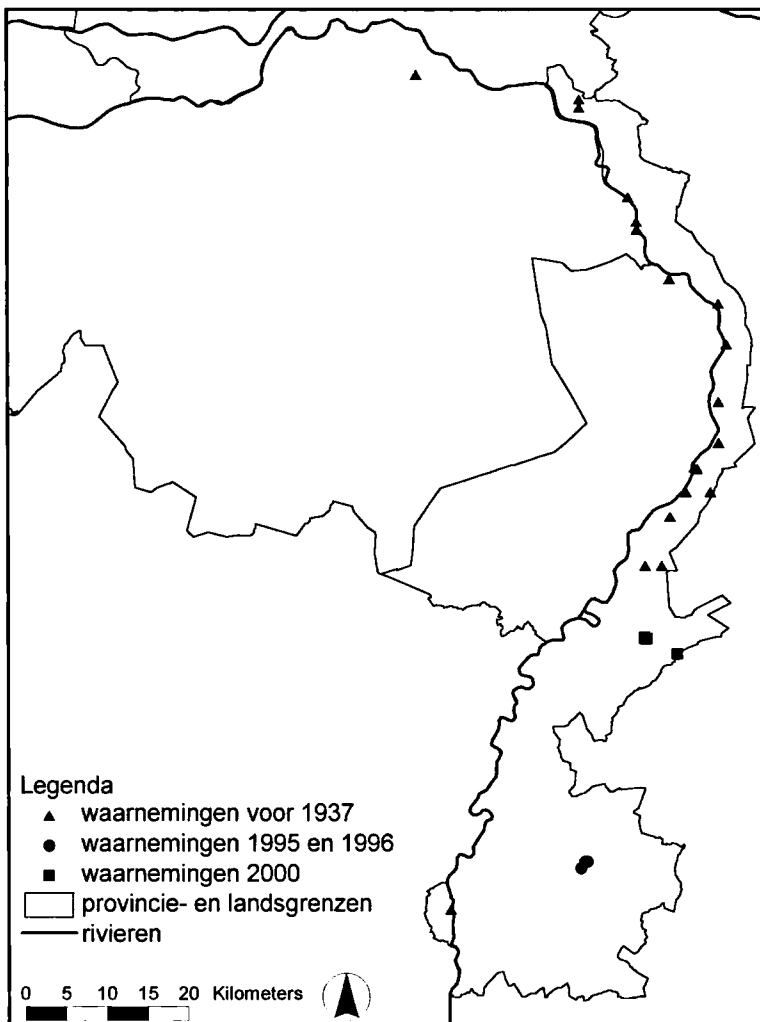

Waarnemingen van de Gaffellibel (*Ophiogomphus cecilia*) langs de Roer

R.P.G. Geraeds

Inleiding

De Gaffellibel (*Ophiogomphus cecilia*, Fourcroy, 1785) geldt in heel Europa als een bedreigde soort die een recente opmars doormaakt. In Nederland is de soort waarschijnlijk altijd al een zeldzame verschijning geweest. In de loop van de twintigste eeuw is de Gaffellibel sterk achteruitgegaan. Sinds 1936 geldt hij in Nederland als uitgestorven (GEIJSKES & VAN TOL, 1983; WASSCHER ET AL., 1998). Het is een soort die wordt geassocieerd met stromende wateren met zandige en grindige bodems. Vroeger werd de Gaffellibel met name in Limburg aangehouden langs de Maas en haar zijbeken. Midden jaren negentig is de Gaffellibel opnieuw in Nederland waargenomen, in de omgeving van Weustenrade. De soort is hier in 1995 en 1996 in een natuurontwikkelingsproject langs de Geleenbeek gesignaleerd. De volgende waarneming in Nederland heeft tot augustus 2000 op zich laten wachten (figuur 1). In dit artikel worden deze waarnemingen kort besproken. Voor een uitgebreide beschouwing wordt verwezen naar GERAEDS & HERMANS (2000).

Figuur 1.

Verspreiding van de Gaffellibel (*Ophiogomphus cecilia*) in Limburg en Noord-Brabant. Bron: landelijk libellenbestand Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie, EIS-Nederland en De Vlinderstichting.

Distribution of Ophiogomphus cecilia in the provinces of Limburg and Noord-Brabant in the Netherlands. Source: national dragonfly-database of the Nederlandse Vereniging voor Libellenstudie, EIS-Nederland and Dutch Butterfly Conservation.

Waarnemingen

De Gaffellibel is op 24 augustus 2000 voor het eerst langs de Roer waargenomen in de omgeving van Melick. Hier zijn over een lengte van circa 250 meter zeven dieren waargenomen, waaronder één vrouwtje. Na deze ontdekking zijn diverse andere trajecten (zowel stroomopwaarts als -afwaarts) langs de Roer afgezocht. Dit leverde één andere waarneming van de soort op, circa 7,5 km stroomopwaarts in de omgeving van Vlodrop. Op 22 september is het gebied voor het laatst bezocht; Gaffellibellen zijn op 9 september voor het laatst waargenomen. In de tussentijdse periode is de soort herhaaldelijk gezien in de omgeving van Melick. De waarnemingen zijn alleen onder goede weersomstandigheden gedaan. Tijdens bewolkt en/of winderig weer is de soort slechts een enkele maal gezien (GERAEDS & HERMANS, 2000).

De Roer

De Roer ontspringt in de Hoge Venen in België. Vanaf hier stroomt ze via Duitsland naar Nederland, waar ze in Roermond in de Maas uitmondt. In Vlodrop komt de rivier Nederland binnen. De breedte van de Roer varieert in Nederland van circa 17 tot 34 meter, de diepte van 1,2 tot 4,0 meter. In morfologisch opzicht verkeert het Nederlandse deel van de Roer nog in een relatief natuurlijke staat. Zij meandert voor ongeveer 70% vrij door het landschap. Door haar dynamische karakter zijn volop steilranden, stroomkommen, grind- en zandbanken en slibafzettingen aanwezig. Het bodemsubstraat van de Roer bestaat voornamelijk uit zand, grind en klei (VAN BUGGENUM & GUBBELS, 1995).

Foto: R. Geraeds

Figuur 2.
Vindplaats van de Gaffellibel nabij de Duitse grens bij Vlodrop.

Figure 2
*Locality of *Ophiogomphus cecilia* near the German border in the area of Vlodrop.*

Figuur 3.
Gaffellibbel vrouwtje die bezig is met het uitpersen van een eibal die vervolgens in de Roer is afgezet.

Figure 3.
A female of Ophiogomphus cecilia pressing out a clutch of eggs, just before depositing the eggs in the river Roer.

Vindplaatsen

Doordat de diversiteit binnen de Roer erg hoog is (stroomsnelheid, diepte en substraat), vormt ze een geschikt biotoop voor diverse stroomminnende libellensoorten. Begeleidende soorten bij de vindplaats bij Melick zijn Weidebeekjuffer (*Calopteryx splendens*), Kanaaljuffer (*Cercion lindenii*), Blauwe breedscheenjuffer (*Platycnemis pennipes*), Beekrombout (*Gomphus vulgatissimus*) en Plasrombout (*Gomphus pulchellus*). Daarnaast is hier in 2000 driemaal een mannetje van de Rivierrombout (*Gomphus flavipes*) waargenomen. Deze vindplaats heeft een open karakter. Weilandengrenzen tot aan de oevers. De oevers zijn steil en circa 1,5 tot 2,0 meter hoog. Het substraat bestaat hier voornamelijk uit een afwisseling van zand en grind. Op dit traject stroomt de Roer vrij recht in westelijke richting. Weidebeekjuffers en Beekrombouts worden hier in hoge dichtheden aangetroffen. In de literatuur wordt vaak

gewezen op het belang van de aanwezigheid van opgaande beplanting op, of in de nabijheid van de oever (DONATH, 1985; REHFELDT, 1986; JACQUEMIN & BOUDOT, 1991; GRIMMER & WERZINGER, 1998; STERNBERG ET AL., 2000). Wat dat betreft is de vindplaats bij Melick afwijkend. Maar dergelijke open leefgebieden worden ook aangetroffen bij enkele zijbeken van de Aller in Nedersachsen (EGGERS ET AL., 1996).

De vindplaats te Vlodrop heeft daarentegen een meer gesloten karakter (figuur 2). Populierenakkers lopen hier tot op de oevers door. Het traject is ook bijzonder bochtig waardoor delen van de oevers sterk afkalven. De oevers zijn hier eveneens steil en 1,5 tot 2,5 meter hoog. De begroeiing wordt gedomineerd door Grote brandnetel (*Urtica dioica*) en Reuzenbalsemien (*Impatiens glandulifera*). Het substraat

bestaat uit grind, zand, klei en slib. Begeleidende soorten op dit traject zijn Weidebeekjuffer, Kanaaljuffer, Beekrombout en Plasrombout. Deze soorten worden in lage dichtheden aangetroffen. Verder is hier eenmalig een mannetje van de Kleine tanglibel (*Onychogomphus forcipatus*) gezien.

Toekomst

Op welke manier de Gaffellibel de Roer heeft bereikt en hoe lang de soort hier al aanwezig is, is vooralsnog niet duidelijk (GERAEDS & HERMANS, 2000). Waarnemingen in de toekomst en een vondst van een exuvium (of het achterwege blijven hiervan) moeten meer duidelijkheid hieromtrent verschaffen. De Roer lijkt echter een geschikt biotoop voor de Gaffellibel te zijn. Dat de slechte waterkwaliteit tot het verleden behoort wordt niet alleen geïllustreerd door de hoge dichtheden aan Beekrombouts in het gebied (GERAEDS & VAN SCHAİK, IN PREP.), maar ook door de zeer rijke en gevarieerde visfauna (CROMBAGHS ET AL., 2000). Na de ontdekking van de Gaffellibel is het Roerdal intensiever bezocht, wat waarnemingen van twee andere opmerkelijke libelensorten opleverde: de Kleine tanglibel en de Rivierrombout. Na de eerste waarneming van de Kleine tanglibel (door Tim Faasen) is deze soort op twee verschillende plaatsen langs de Roer gezien (FAASEN, 2000). De Roer lijkt ook voor de Kleine tanglibel een geschikt biotoop te zijn. De Rivierrombout is enkele malen gezien op de vindplaats van de Gaffellibel in Melick. Het is niet waarschijnlijk dat de Roer een geschikt voortplantingswater voor deze soort vormt.

Indien de Gaffellibel zich in het Roerdal kan handhaven, moet het mogelijk worden geacht dat de Maas en de Swalm worden hergekoloniseerd. De laatste waarneming, voor het uitsterven van de soort komt uit de Swalm (GEJSKES & VAN TOL, 1983). In dit licht is het van belang dat de verbeterde waterkwaliteit minimaal wordt gehandhaafd of verder wordt verbeterd. De in de Rode Lijst (WASSCHER ET AL., 1998) opgenomen maatregelen aangaande het herstel van kleine schone bronbeken zullen mijns inziens weinig effect hebben op het voorkomen van de Gaffellibel. De soort is meer aan rivieren en beneden-

stroomse delen van beken gebonden. Het is waarschijnlijk dat de waarnemingen bij bronnen (bij Belfeld en Plasmolen) handelen om individuen in de rijpingsfase. Deze periode, die ongeveer twee tot drie weken duurt, brengen de dieren vaak ver van het voortplantingswater door. Gaffellibellen zijn in dergelijke milieus waargenomen op 22 en 23 juni 1922 en 21 juli 1923 (GEJSKES & VAN TOL, 1983). Als hoofdvluchtijd van de Gaffellibel aan de Duitse Oder en in Baden-Württemberg worden respectievelijk eind mei tot begin juni en midden tot eind juni genoemd (STEINBERG ET AL., 2000). Als deze gegevens overeenkomen met de Nederlandse situatie kunnen de dieren nog tot in de tweede helft van juli in de rijpingsfase zitten.

Vooralsnog is het te vroeg om harde uitspraken te doen over de waarde van de waarnemingen van de Gaffellibellen in het Roerdal. Nadat de soort in twee opeenvolgende jaren langs de Geleenbeek was signaleerd, is deze daar weer verdwenen. Bemoedigend is het feit dat er twee maal een eiafzettend vrouwtje is waargenomen (figuur 3). Of dit voortplantingsgedrag succesvol zal zijn, moet nog blijken.

Dankwoord

Bij deze wil ik J.T. Hermans bedanken voor de becommentariëring van het conceptartikel. EIS-Nederland bedank ik voor het beschikbaar stellen van de historische waarnemingen van de Gaffellibel in Nederland.

*Rob Geraeds
Julianalaan 46
6042 JH Roermond
rob.geraeds@grontmij.nl*

Literatuur

- BUGGENUM, H.J.M. VAN & R.E.M.B. GUBBELS, 1995. Waterplanten van de Roer. *Natuurhistorisch Maandblad* 84: 15-19.
- CROMBAGHS, B.H.J.M., R.W. AKKERMANS, R.E.M.B. GUBBELS & G. HOOGERWERF, 2000 Vissen in Limburgse beken. De verspreiding en ecologie van vissen in stromende wateren in Limburg. *Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Stichting RAVON*.
- DONATH, H. 1985. Zum Vorkommen der Flußjungfern (Odonata, Gomphidae) am Mittellauf der Spree. *Ent. Nachr. Ber.* 29: 155-160.
- EGGERS, T.O., K. GRABOW, C. SCH TTE & F. SUHLING, 1996. Die Flußjungfern (Odonata: Gomphidae) der südlichen Allerzuffüsse, Niedersachsen. *Braunsch. Naturkd. Schr.* 5(1): 21-34.
- FAASEN, T., 2000 Kleine tanglibel (*Onychogomphus forcipatus*), wel of niet inheems in Nederland? *Brachytron* 4(2) 23-25.
- GEIJSKES, D.C. & J. VAN TOL, 1983. De libellen van Nederland (Odonata). Koninklijke Nederlandse Natuurhistorische Vereniging, Hoogwoud.
- GERAEDS, R.P.G. & J.T. HERMANS, 2000 De Gaffelibel (*Ophiogomphus cecilia*, Fourcroy, 1785) langs de Roer. *Natuurhistorisch Maandblad* 89: 254-259.
- GERAEDS, R.P.G. & V.A. VAN SCHAİK, (IN PREP.). Het voorkomen van de Beekrombout (*Gomphus vulgatissimus*) langs de Roer. *Natuurhistorisch Maandblad*.
- GRIMMER, F. & J. WERZINGER, 1998. Grüne Keiljungfer, *Ophiogomphus cecilia* (Fourcroy, 1785). In: Kuhn, K. & K. Burbach (Hrsg.). *Libellen in Bayern*: 114-115. Verlag Eugen Ulmer GmbH & Co, Stuttgart.
- JACQUEMIN, G. & J.-P. BOUDOT, 1991. *Ophiogomphus cecilia* (Fourcroy, 1785) dans les Vosges du Nord (Odonata: Gomphidae). *Martinia* 7: 71-77.
- REHFELDT, G., 1986. Libellen als Indikatoren des Zustandes von Fließgewässern des norddeutschen Tieflandes. *Archiv für Hydrobiologie* 108: 77-95.
- STERNBERG, K., B. HOPPNER, A. HEITZ & S. HEITZ, 2000 *Ophiogomphus cecilia*. In: Sternberg, K. & R. Buchwald (Hrsg.). *Die Libellen Baden-Württembergs*. Deel 2: 358-373. Verlag Eugen Ulmer GmbH & Co, Stuttgart.
- WASSCHER, M., G.O. KEIJL & G. VAN OMMERING, 1998. Bedreigde en kwetsbare libellen in Nederland, toelichting op de Rode Lijst, Rapport no. 30. IKC natuurbeheer, Wageningen.

Summary

Geraeds, R.P.G., 2000. Observations of the dragonfly (*Ophiogomphus cecilia*, Fourcroy, 1785) along the river Roer. *Brachytron* 4(2): 3-7

Ophiogomphus cecilia has always been a rare dragonfly in the Netherlands. It has been extinct since 1936. In 1995 and 1996 several animals were found along the Geleenbeek. Between August 24 and September 9 2000 the species was seen in low numbers along the river Roer near Melick. Besides, the species was found near the German border south of Vlodrop once. Two females were observed ovipositing. The river Roer appears to be a suitable habitat for this species. Further investigation must make clear if *Ophiogomphus cecilia* can establish itself in the Roer.

Keywords

Odonata, Anisoptera, Gomphidae, *Ophiogomphus cecilia*, distribution, Geleenbeek, Roer, habitat, oviposition, The Netherlands.